

Damjan J. Ovsec

SPODBUDNO DOGAJANJE V MEŠČANSKI LJUBLJANI NA PREHODU IZ 19. V 20. STOLETJE

Ljubljana je bila v obdobju fin-de-siècla še vedno zelo ambivalentno mesto. Stoletja glavno mesto Kranjske, kar je bil nekoč ohlapni sinonim za Slovenijo in stoletja zgolj glavno mesto province in naroda brez države. Pregreta in podhlajena, prehvaljena in preveč kritizirana. Bolj kakor kje drugje v Evropi kaže grafikon obstoja tega mesta cikcakasto sinusoido vzponov in padcev, potrditve in negacije, spominov in pozabljenja, upanja, svetlih prebliskov in splošne mediokritete.

V tem obdobju je bil, kakor že stoletja prej, na slovenskih tleh in seveda v Ljubljani najvišji sloj prebivalstva v glavnem nemški. Nemci so imeli oblast in s tem vpliv, kar je pogojevalo neprijetno dejstvo, da je bila podoba Ljubljane vsaj na zunaj, pretežno nemška. Nemška manjšina, ki je živela v Ljubljani, je bila v gospodarskem, političnem in kulturnem pogledu pomembna in vplivna, čeprav je bilo njeno število sorazmerno majhno. To ji je pač omogočal ugoden družbeni in gospodarski položaj. Leta 1900 je bilo v Ljubljani 36.547 prebivalcev, od tega je govorilo izključno nemško 5.423 ljudi. Mesto je dajalo navzven nemški videz. Zlasti gospoda in boljše meščanstvo je govorilo doma in na ulici zgolj nemško.

Dejstvo je, da so bili Slovenci zapostavljeni. Domače inteligence je sicer bilo nekaj, a gotova področja, recimo tehnične vede, skoraj niso imele predstavnikov. Veliko inteligentov je namreč službovalo v drugih krajih monarhije, ker je poleg določenih šol, recimo za zaposlovanje učiteljev ter drugih mest, manjkala tudi možnost, da bi se zaposlovali v tistih poklicih, ki so bili v rokah avstrijske gospode. Kolikor pa so že prodrli tja, so bili Nemci v veliki večini na vodilnih položajih.

Leta 1882 so Slovenci zmagali na volitvah in obdržali večino v ljubljanskem občinskem svetu. Leta 1896 je bil za Slovence Petrom Grasselijem izvoljen za župana Ivan Hribar, ki je takrat s svojo dinamiko, zamislili in širokopoteznostjo posebej to dobo. Hribar je bil pravi moderni župan. Najprej je hotel dati veljavo slovenščini. Zamenjati je dal hišne in ulične table. Na novih so bili slovenski napisi šestkrat večji od nemških. Zaradi burnega nasprotovanja, do katerega je prišlo celo v slovenskih vrstah, pa je moral vrniti stare dvojezične napise, le da so bili slovenski zdaj zgoraj. Podobno se je dogajalo s plakati in izveski.

Odnosi med Slovenci in Nemci so se ponovno hudo zaostri leta 1908. Po tridnevni slovenski demonstraciji so zlasti mladi zahtevali od trgovcev in drugih, da snamejo sploh vse nemške napise. Mnogi so končali v Ljubljani. Vendar so se spremembe začele že prej. Do njih ni prišlo samo zaradi zamisli in izumov, ki so preplavljali Evropo, ampak tudi zaradi katastrofalnega velikonočnega potresa leta 1895. Ta ni le močno poškodoval mesta, ampak tudi simbolično razrušil nekaj starega, da bi napravil pot novemu, modernemu. V urbanističnem smislu se je to tudi zgodilo, v psihološkem pa ne. Stari svet patriarhalnosti se zlepa ni mogel posloviti. Povsem neuslišane so ostale tudi zahteve Slovencev po združenji Sloveniji, katerih uresničitev bi seveda morala podreti kronovinske meje habsburške cesarske posesti, hkrati pa naj bi ogrozila velikonemške apetite po Nemčiji od Baltika do Jadrana.

Slovenci in Nemci so si prišli močno navzkriž že v šestdesetih letih 19. stoletja, tako da je med njimi prišlo do značilne polarizacije: na eni strani slovenska društva in inštitucije, na drugi pa nemška. Obe narodnosti sta sicer ves čas sodelovali med seboj, ker so ekonomski interesi pač vedno prevladali nad nacionalnimi, nikakor pa nista sodelovali ne v društvenem in še manj v družabnem življenju.

Poldrugi milijon Slovencev vsekakor ni mogel biti brezskrben glede svojega narodnega oziroma kulturnega obstoja. Narodna občutljivost je bila nujna, hkrati pa jim je prav ta majhnost narekovala široko kulturno odprtost in sprejemanje vplivov, da se ne bi zasinili v jalovi in prestrašeni samozadostnosti, kakor jo navadno narekuje »topla greda« sleherne province.

Če so v drugi polovici 19. stoletja celo narodni fundamentalisti opozarjali na nevarnost provincialne samozadostnosti, smo bili Slovenci na prelomu omenjenih stoletij še zmeraj v stanju »totalnega« naprežanja za končno samostojnost in enakopravnost, kar pomeni, da je bilo prav vse – od arhitekture do literature – podrejeno temu zadnjemu cilju. Vmes pa so se prikradli tudi zlohotni podtoni.

Fin-de-siècle je Slovence zatekel v stanju zadrege nad lastno realnostjo: kam zdaj? Čemu slediti? Ali še naprej zagovarjati narodne ideale in tako kompenzirati lastno fizično nemoč, ali se pustiti zapeljati neizogibni logiki kapitala? Narodna suverenost se je zdela pač zmeraj bolj odvisna od moči

kapitala: kolikor denarja, vojske, policije in drugih podobnih »realij«, toliko samostojnosti. Žal pa je namesto narodnih idealov, ki so prejšnja desetletja svetili v ognju najrazličnejših nacionalnih dejavnosti, v novi slovenski eliti zmeraj bolj prevladovala zasebna korist in kapitalska pridobitnost. Poglobljati se je začela razlika med »ideali« in »resničnostjo«, elita je tonila v hipokrizijo. Nekdanji optimistični aktivizem se je ob začetku novega stoletja zaobrnil v zgroženost.

Vse skupaj je poslabševala prislovična slovenska storilnost do Dunaja, čeprav na srečo ne pri vseh »podložnikih«. Najbrž so ob uradnih priložnostih itak vsi narodi monarhije poudarjali svojo lojalnost do monarhije. Le da je bilo pri nas to morda mišljeno resneje kakor marsikje drugje. Rituale so drugo imeli pač za rituale, na Slovenskem pa še za kaj več. Zaradi vse bolj glasnega italijanskega imperializma, ki se je skrival za iredentizmom, je to do neke mere tudi razumljivo. Ni pa presenetljivo, da so se izmenjevala obdobja, ko so Slovenci poudarjali samo svojo brezrezervno privrženost prestolu – recimo v času 1. svetovne vojne – in obdobja, ko so razglašali, da ima takšno stališče oporo v vladarjevi milosti in je torej do neke mere tudi racionalno utemeljeno. Vendar pa je cesarski kult na Slovenskem zelo redko prešel v izrecno slavljenje države.

Leta 1908 ob krvavem ljubljanskem septembru je pesnik Anton Aškerc že ugotavljal popoln prelom med Slovenijo in državo. Zanj je bila monarhija inštrument nemškonacionalne politike.

Vendar v teh časih Slovenci Avstrije niso več doživljali kot nevarnost za svojo nacionalno identiteto, pa čeprav se je ta medtem preobrazila in se izrecno razglasila za nemško državo, namreč republiko Nemško Avstrijo. Državljska pripadnost se je Slovencem skratka zdela postranska stvar, kadar je šlo za vprašanje naroda in njegovega obstoja. Kakor Čehi so tudi Slovenci lahko rekli o habsburški monarhiji: mi smo bili prej in bomo potem. Razen klišejskih slavnih pesmi, recimo slovenska literatura narodne identitete ni povezovala z avstrijsko državo.

Cesarski kult v časovnem intervalu, ki ga označuje la belle époque (1900-1914), ni bil več brez razpoka. 18. avgusta 1910, ko je cesar Franc Jožef dopolnil 80. leto, so žandarji na njegovem spomeniku pred ljubljanskim sodiščem našli vazo posebne sorte – namreč nočno posodo, po domače »kahlo«. Ali je šlo za šalo, satiro ali protest, ni jasno.

Bolj jasne so postale zadeve tri leta kasneje, ko je Ivan Cankar na javnem predavanju o aktualnih evropskih dogajanjih svojim rojakom svetoval, naj Avstrijo pustijo v lastnem dreku. Monarhija je Slovencem z oholo in kratkovidno politiko pač že ustvarila prve nacionalne mučenike. Cankarja, največjega slovenskega pisatelja in dramatika so zaprli v ječo na Gradu.

V tem času je imelo glavno besedo meščanstvo, ki je igralo eno zadnjih vlog svoje zlate dobe. Meščanstvo po prvi vojni je bilo namreč drugačno, dokler na Slovenskem po drugi svetovni vojni ni postalo t.i. razredni sovražnik in izginilo. Od tega si nismo še opomogli. V zvezi z meščanstvom, ki ga ne čislajo tudi kje drugje v Evropi, pa je potrebno razmišljati o pomembnih psiholoških implikacijah, ki so povezane z njim. Meščanstvo namreč zaznamujejo trije »i-ji«: individuum, individualizem in individualizacija.

Sicer pa ljudje nekega (tudi našega) naroda živijo kolektivno zavest, ki ni sposobna razlikovati med stvarmi notranjega in zunanjega sveta. Globok umetnik pa s svojo individualno zavestjo in vpogledom v kolektivno podzavest ustvarja umetnine, ki širijo nacionalno zavest in obzorje oziroma pomaga ljudem razločevati med principi dobrega in zla. Seveda pa je identiteta povezana s svobodo.

Vprašanje je, če smo smisel secesije, ki je prihajal iz evropskega kolektivnega nezavednega, že dovolj globoko dojeli? Svoboda in nova romantika sta po dveh katastrofalnih vojnah še vedno ostali naš dolg in zaveza. Findesièlovski Sigmund Freud in za njim Carl Gustav Jung nista bila zgodovinsko naključje. Ob pravem času sta namreč prav z upoštevanjem individuuma postavila teorijo, kako s psihično preobrazbo posameznika združiti človeška nasprotja, da bi se izognili vojni in kaosu. Kdo ju je poslušal?

Dejstvo je, da so secesijska gibanja, kakorkoli jih že imenujemo, nastala zaradi tega, ker je potlačen individuum v določenem, zrelem trenutku evropskega zgodovinskega razvoja, oživel in silovito izbruhnil. Tudi v Ljubljani je kljub splošnemu purgerskemu provincialnemu trendu v razmišljanju, okusu in celo v dejanjih, kljub družbeni mediokriteti, izbruhnil individualizem in marsikje tudi prevladal.

Čeprav je šlo v družbi za merjenje sil med Nemci in Slovenci, med naturalisti in modernisti in za nameček še med slovenskimi liberalci in klerikalci, pa je šlo tudi za izraz dvojega gledanja na vlogo umetnika-posameznika v novi slovenski konstelaciji: ali naj poslušno služi v rodoljubarski pehoti ali naj gradi narodno kulturo z neodvisnimi, samosvojimi, torej »nediscipliniranimi«, pa toliko bolj ustvarjalnimi vizijami in ekskurzi. V naravi politike je prvo, v naravi ustvarjalne umetnosti drugo.

Seveda je tudi v umetnosti slogovno prevladal subjektivizem najrazličnejših vrst: impresionizem, simbolizem, dekadenca.

Tisti čas je seveda vsa Evropa vrela od podobnih zamisli, ki pa so se v slovenskem kulturnem prostoru spočenjale in širile z avtohtono specifikom in seveda v stalnem tesnem stiku z vsem, kar je ta

narod in njegovo kulturo obdajalo v širnem prostoru. V eksperimentalno skrajnost pa slovenskih umetnikov iz znanih kulturno-zgodovinskih razlogov vseeno v tem času (še) ni odnašalo. To se je zgodilo kasneje. Narodna nesuverenost in neenakopravnost se nista mogli igrati z golim eksperimentiranjem brez obveznosti in s postopki, ki niso ničemur služili. Oboje je predstavljalo hudo zavoro.

Razumljivo pa je, da »Weltschmerz«, svetobolje oziroma katastrofizem ni bil uporaben za nobeno dovolj sprejemljivo perspektivo. Njegov veliki mojster Ivan Cankar, ki je s svojim pisanjem sicer vplival daleč naokrog, mu je zmeraj spet skušal uiti v poetični zanos in drastično kritičnost, njegovi trije podobno nadarjeni prijatelji, s katerimi slejkoprej predstavlja pojem findesiècloveške »slovenske moderne«, Josip Murn Aleksandrov in še posebej Dragotin Kette in Oton Župančič, pa so ubrali povsem drugo pot – pot prešernega igranja in življenjskega veselja, češ Zakaj bi si morali prav vsi pesniki in pisatelji nalagati odgovornost za ves slovenski narod in njegovo usodo? Vprašanje je sicer na mestu, vendar dejstva govorijo o tem, da so že od nekdanj prav literati široko prispevali h konstituiranju slovenskega naroda in države. Tako so odigrali izredno vlogo tudi pri slovenski osamosvojitvi leta 1991, potem kos o teren pripravljali že leta prej. V secesijskem času pa je ta narod bolj od dodatnega, četudi samo literarnega krvavenja potreboval optimizem, vero v lastno uspešnost. Na vseh področjih kulturnega, političnega in tehničnega življenja so se zdaj oglašale različne skupine ustvarjalnih in ambicioznih posameznikov in spodbujali sodobno, pluralno, multikulturno dinamičnost. Stanje torej sploh ni bilo brezupno. Vmes se je nabralo tudi nekaj nadarjenih ali celo genialnih samohodcev, recimo filozofski pesnik Alojz Gradnik, premalo cenjeni humorist Fran Milčinski, ki se je lahko meril s sodobnikom Markom Twainom, Branislavom Mušičem in bil bolj smešen od Mihaela Zoščenka, a so ga resnobni in militantni katastrofisti pač odrinjali ob rob.

Duha dobe sta sijajno kazala likovnika karikaturist Hinko Smrekar in secesijonist Fran Tratnik; v arhitekturi vsem znani Jožef Plečnik, Maks Fabiani in Ivan Vurnik, čeprav v obravnavanem času Slovenci, kakor vemo, nismo imeli arhitekturne šole ali gibanja v slogu dunajske Secesije. Slikarji skupine Sava ali Vesna niso imeli sopotnikov med arhitekti in notranjimi opremljevalci, saj je bilo povpraševanje po takšnih storitvah v naših krajih preskromno. Z gospodarsko krepitvijo meščanstva in z naraščanjem javnih naročil, pa je ob koncu tega obdobja napočil čas, ki ga po zaslugi Plečnika in Vurnika ter njunih učencev zaznamuje nastanek t.i. ljubljanske arhitekturne šole.

Poudariti pa je treba, da je leta 1904 z razstavo v Miethkejevem salonu na Dunaju čez noč zaslovela slikarska skupina avtohtonih slovenskih impresionistov, ki so jih sestavljali Ivan Grohar, Matija Jama, Matej Sternen in Rihard Jakopič. Doma so jih, simptomatično zavračali kot »kozolčarje« in »špinačarje«, medtem ko so v središču monarhije postali prava senzacija; takoj zatem so se razstavno potrdili še v nizu evropskih velemest od Londona do Beograda, in končno utišali odklonilnost domačega rodoljubarstva. Temu je čez šest let sledila v Ljubljani retrospektivna razstava slovenskega slikarstva.

Vsekakor smo Slovenci dosegli prav v zadnjih letih stare Avstrije stopnjo ustvarjalne zrelosti. V nekem oziru bi lahko rekli, da je bila slovenska kultura tista, ki je dala osnovo za slovensko politiko, kar se sicer pri nas venomer, tudi pretirano, poudarja. Del tega loka je bil tudi znameniti »secesijski« general in pesnik Rudolf Maister, edini, ki je Slovincem na bojnem polju od Avstrije po prvi vojni izboril košček sicer od prej našega ozemlja, pa politik Janez Evangelist Krek in matematična uspešneža Josip Plemelj, ki je rešil Riemannov »nerešljivi matematični problem« ter Milan Vidmar, ki je po vsem svetu spremenil delovanje električnih transformatorjev, napisal odmevna, v mnogo jezikov prevedena razmišljanja o elektrotehničnih problemih in bil hkrati svetovno znan šahovski velemojster.

V čem je bil še slovenski individualizem, seveda podkrepjen s specifičnimi okoliščinami, nekaj posebnega? Kaže, da je posebej izstopal v izumiteljstvu in v tehničnih znanostih. Tehnika je bila tudi v tem času seveda nevtralnija od umetnosti, saj se je niso držali ne nacionalni ne ideološki predznaki. Prav zato in ker pri nas ni bilo visokih znanstvenih inštitucij, ki bi znanstvenike in raziskovalce zadržale doma, si je dosežke na tem področju z njihovimi ustvarjalci vred, hitro prilastila Avstrija. Posebej tudi zato, ker jih je privabila delovat na Dunaj in v Gradec. Zato svet za celo vrsto izstopajočih Slovencev še danes misli, da so Avstrijci. V takšnem »prilaščanju« smo imeli lepo tradicijo. V različnih obdobjih je bilo namreč skoraj štirideset rektorjev Dunajske univerze do leta 1918 Slovencev, da ne govorimo o slovenskih glasbenikih, profesorjih, cenzorjih, inovatorjih in izumiteljih.

Secesijska »tehnična eksplozija« je bila na Slovenskem in v Ljubljani za bližnjim potresom že druga rušilna moč, ki je spremenila podobo časa. Tako je Ljubljana v Auerjevi gostilni pri Belem konjičku spoznala elektriko že leta 1883, mesto pa je razsvetlila leta 1898. Tri leta zatem pelje po mestu že prvi električni tramvaj, čigar proge so izrisali in načrtovali že leta 1894. Hkrati je župan Hribar načrtoval električno vzpenjačo na Grad, ki je zaradi kontinuirane politike medsebojnega nasprotovanja in dobesedno »secesijskega« slovenskega individualizma še danes nimamo.

Findesièclovska atrakcija je bil kinematograf, ki se je v Ljubljani pojavil že leta 1896 s prav majhno zamudo v primerjavi s prvo predstavo v Parizu. Predstave so bile v hotelu Stadt Wien, po domače »pri Maliču«. V Ljubljani so nekaj časa prikazovali celo film o ljubljanskem potresu bratov Lumière, ki je žal izgubljen. Leta 1907 je potujočim kinematografom sledil prvi stalni kino Edison, ki sta se mu istega leta pridružila še Rovškov Cinematograph-Theatre-français in The American Bioscop, last nekega Italijana. Leta 1911 so filmski spored menjavali že trikrat na teden.

Prvi avto je peljal po mestu leta 1898; leta 1906 je bilo v Ljubljani registriranih 8 avtomobilov in 20 motornih koles. Bolj kakor na tleh se je izraziti slovenski izumiteljski in tehnični individualizem kazal v zraku, nad vodo in pod njo. Leta 1905 je kemik Maks Same zaradi fizikalnih raziskav letal z balonom; mariborski izumitelj Franc Wels je naslednje leto prvi na svetu letel z letečim krilom; Ljubljančan Anton Codelli je leta 1907 vpeljeval radijske zveze za avstrijsko mornarico na Jadranu; štiri leta kasneje isti mož, ki je izumil tudi prvo mehansko televizijo, gradi v Afriki medcelinsko radijsko postajo; leta 1909 opravi Otmar Kanet v Ormožu prve brezmotorne polete; istega leta Ivan Slokar patentira trivijačni helikopter, hkrati pa je ustanovljena Živičeva delniška družba, prva za razvoj, izdelovanje in uporabo helikopterjev na svetu. Med leti 1909 do 1911 se vrstijo prvi motorni poleti Edvarda Rusjana. Leta 1910 nastane prvo od štirih motornih letal Stanka Boudka. Leta 1914 načrtuje Jurij Nardin samokrmiljeno podmornico brez posadke. Naravni razvoj slovenskega pragmatizma, zlasti tistega v zraku, je sklenil leta 1892 rojeni raketni inženir Herman Potočnik Noordung, svetovni izumitelj geostacionarnega umetnega satelita, ki pa je svoje genialno delo Problem vožnje po vesolju izdal šele leta 1929 v Berlinu.

Vse to kaže, da nas je bolj kot secesija, njen slog, simbolika in ornamentika zaznamovala doba, ki je začela omogočati posameznikove pobude in razvoj. Ne pozabimo, da v začetku 20. stoletja ni bilo niti slovenskih šol. Prva slovenska gimnazija ustanovljena leta 1904 je bila zasebna, saj jo je postavila Cerkev, medtem ko je druga povsem slovenska gimnazija nastala šele leta 1913, a ne v glavnem mestu ampak v Gorici, ki je zdaj simptomatično spet pod Italijo.

Kaj je torej lahko takrat počel slovenski umetnik ali izumitelj s tako »resničnostjo«, posebej še, ko se je celo njegova elita odločila namesto za narod, za denar v žepu? Nič. Predajal se je svojemu individualističnemu entuzijazmu in sanjarjam.

BIBLIGRAFIJA

- Igor Grdina, Od rodoljuba z dežele do meščana, Ljubljana 1999
Igor Grdina, Non finito, Ljubljana 2004
Igor Grdina, Vladarji, lakaji, bohemi, Ljubljana 2001
Damjan J. Ovsec, Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne, Ljubljana 1979
Damjan J. Ovsec, O meščanstvu kot zgodovinskem, etnološkem in posebej – psihološkem pojmu, Interdisciplinarna interpretacija, Etnolog 4 (LV), Ljubljana 1994
Damjan J. Ovsec, Ljubljana na prelomu 19 in 20. stoletja, v: Grand hotel Union, 100 let, Ljubljana 2005
Matjaž Kmecl, Kratka kulturna zgodovina Slovencev, Ljubljana 2005
Ivan Hribar, Moji spomini I., Ljubljana 1983
Jelka Pirkovič, Breda Mihelič, Secesijska arhitektura v Sloveniji, Ljubljana 1997
Nace Šumi, Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani, Ljubljana 1954
Gorazd Makarovič, Slovenci in čas, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja, Ljubljana 1995
Primož Kuret, Glasbena Ljubljana, Ljubljana 1985
Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Kronika, Ljubljana 1984
Jan Makarovič, Evropske korenine slovenske ustvarjalnosti, Maribor 1996
Ljubljana mesto kulture, ur. Bojana Leskovar, Nela Malečkar, Ljubljana 1997
Vlado Valenčič, Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880, ZČ XXVIII, Ljubljana 1974
Fran Zwitter, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962
Boris Paternu, Pogledi na slovensko književnost II., Ljubljana 1974
Marija Borštnik, Anton Aškerc (Znameniti Slovenci), Ljubljana 1981
Joža Mahnič, Obdobje moderne, Zgodovina slovenskega slovstva V., Ljubljana 1964